

1.

Fiatal írók afölött vitatkoztak nemrég, hogy van-e szocialista esztétika, s ha van, milyen eredményekre vezetett a költői és írói műalkotások értelmezése tekintetében. Általánosságban az a vélemény uralkodott, hogy a szépirodalom szocialista kritikusi gyakran pusztán politikai bírálatot hallatnak, s ha voltak is komolyabb törekvések szocialista esztétika megalapozására, azok a kezdetnél elakadtak. E sorok írója is osztotta véleményüket, de miután a kérdés valóban érdekelte, átvastam a régi folyóiratokat és elfelejtett tanulmányok sorát, hogy nézete helyességéről meggyőződhessék.

1906-ban *Ambrus Zoltán* művei gyűjteményes kiadásban láttak napvilágot. s a polgári lapok és folyóiratok hosszasan méltatták a kiváló, franciás szellemű, eredeti tehetséget. A „Szocializmus” néhány sort szentelt Ambrusnak, amelyben írónkat a szocializmus irányába invitálta, az alábbi mentegetődzés kíséretében:

„Ambrus műveiről voltaképpen nem kellene megemlékeznünk a „Szocializmus” hasábjain, annyira nélkülöznek minden vonatkozást azokhoz a kérdésekhez, amelyeknek tárgyalása a lap címe-kifejezte programjához tartozik.” Az irodalom ilyen és hasonló értékelése még gyakran, máig is, visszatér a szocialista irodalomkritikába. Nem is csoda! 1906-ig nem jelent meg olyan alapvető munka, amely az esztétikai kérdések miarxisla elemzését megkísérelte volna. „E sorok írója — írta *Kunfi Zsigmond* — ezidőtájt nem ismer egyetlen monográfiát sem, amely pur et simple a történelmi materializmus álláspontjára helyezkednék, egyetlen egyet sem, amely célul tűzte ki volna maga elé, hogy a művészetet *tisztán* a gazdasági föltételekre vezesse vissza.” *Diener-Dénes József*-ről írja e sorokat, aki „Lionardo da Vinci és a reneszánsz kialakulása” című könyvében kísérletet tett a történelmi materialista módszer alkalmazására és be kell vallania, hogy kevés eredménnyel, Diener-Dénes Lionardóban Firenze sajátos fejlődésének szükségszerű kifejezőjét látja, „azt az embert, aki eredménye, de egyúttal összefoglalója is egy hosszú évszázados fejlődésnek”. Kunfi méltatja Diener-Dénes alapos gazdasági elemzését, a firenzei termelőviszonyok, hitelélet és osztályküzdelmek kimerítő vizsgálatát, de úgy látja, hogy a marxizmus első esztétikai munkája nem tudott megfelelni a művészi alkotás legfőbb problémáira.

„Diener-Dénes előadása szerint a firenzei gazdasági életnek melyek voltak azok az elemei, amelyek iá lelkiéletet átalakították és bizonyos uralkodó tömeglelkiállapotot hoztak létre. Nagyobb szellemi mozgékonyág, kritikailag változó öntudat, az életnek realiztikusabb megfigyelése, az egyéniségnek nagyobb-mértékű érvényesítése; ezek azok az új szellemi erők, irányok, amelyek a pénz és munka együttes hatásának a gyümölcsei voltak Firenzében. Tagadhatatlan, hogy ezek az általános erők világosságot vetnek Lionardo da Vinci egyéniségére, de minden reneszánsz-egyénségre is. Tagadhatatlan, hogy a gazdasági előfeltételek áttekintése után jobban megértjük, tisztábban látjuk ennek az új lelkiiránynak az előállítását, de azt is meg kell vallanunk, hogy ez csak a korra nézve jellemző, tipikus, átlagos vonásokat magyarázza meg a nagy művészen, és rászorul az egyéniségből esi máshonnan sehonnan sem meríthető vonásokkal való kiegészítésre. Ami tipikus Lionardóban, azt érhetővé teszi az a magyarázat, ami egészen egyéni, sajátos — és éppen ez a nagy művészet konstitutív eleme —, az homályos marad Diener-Dénes magyarázata mellett.”

íme Kunfi Zsigmond bírálat a első történelmi materialista esztétikai mű felett rámutat a módszer ama döntő hiányosságára, hogy „a gazdasági tényekből nem vezet híd azoknak lélektani kifejezéséhez. Kunfi, aki „Szocialista irodalom” című nagy tanulmányában — szintúgy, mint Diener-Dénes — a marxista esztétika falapjait kereste, tisztában van a kérdés nagy fontosságával, s egyben minden kísérlet veszélyével. Attól tart, hogy rossz szolgálatot tesz a történelmi materializmus-

csak tudományos megbízhatóságainak rovására használható fel. Ideológiák, művészi alkotások, az ember lelkiéletének c tüneményei teljesen kielégítő tudományos magyarázatot azért nem nyerhetnek, mert ennek a lelkiélet tüneményeinek pontos és tudományos ismerete volna előfeltétele.”

II.

Kunfi Zsigmond mind e nehézség *ellenére* egész sor irodalmi tanulmányt írt s e tanulmányokban európai műveltség és szocialista szellem oly szintézisbe olvad, hogy azokban bárki fölismerheti a szocialista esztétika legfőbb vonásait. Sohasem hat erőszakoltnak, még kevésbé száraznak vagy absztraktnak ez az irodalmi szemlélet. Még ma is hányszor olvassunk olyan irodalmi bírálatot, amely nehezményezi, hogy íá mű írója nem szocialista, hogy gyönyörködtetni akar csupán, phelyett, hogy a társadalom igazságtalanságait ábrázolná.

Mi sem állt távolabb Kunfitól, mint ez a magatartás. „Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a gyönyörűségnek önmagában — n valóságra való minden vonatkozás nélkül is — milyen nevelő és etizáló hálása van, és nem szabad ama korlátolt gondolkodásmód szerint ítélni meg a művészet jelenségeit, amelyet Carlyle méltán nevezett az ehető és nem ehető kategóriái szerint ingadozó disznó-filozófiának.”

Kunfi tanulmányai felépítésükre nézve hasonlatosak Platón munkáihoz, aki dialógusokban fejtette ki a világról való nézeteit. E módszert azonban nem csupán a kérdések pedagógikusabb előadása miatt választotta, sokkal inkább elvi megfontolásból. Képezetében eleve helyt adott minden ellenvetésnek s egyhelyütt kifejté azt is, hogy miért. „Legyünk türelemmel egymás véleményei iránt, megfontolva ama sok bajt és nyomorúságot, amelyet a bizonyosság rettenetes mániája idézett az emberiségre.” így írja meg Jókai-tanulmányát is, önmaga véleményét dialógus formájában, s ez a tanulmány nemcsak a szocialista irodalomkritika szép mintája, de egyben a legösszefoglalóbb és legigazságosabb, amit olvastam. *Gyulai Pál* és *Péterfy Jenő* éles bírálatá^ után Kunfi megtalálja a Jókait megillető bírálat és diktérete helyes arányát. Nem tér ki Jókai idealisztikus ábrázolásának, fantasztikus meseszövéésének, végeletes jellemeinek bírálatá elől. A „Fekete gyémántokkal Zola „Germinal-jához méri és így ír rólok: „Milyen messze jár előtte a francia, aki a munka s/épségét és gyötrelmeit oly módon rajzolja, hogy megremegetti az emberiség lelkiismeretét és a részvét, meg a szeretet forrásait kelti föl az olvasóban. A ti költőtök (Jókai) a képzelet színes leplét borítja rá a valóságra ... Amaz fölébreszt, ez elaltat bennünket... Zola a jövőbe fordítja tekintetünket, Jókai — noha megírta a Jövő század regényéit is — alapján véve a múltba.” Kedves játékká fajul a költészet, ha elszakad a kor nagy érdekeitől — írta még Jókai fellépte előtt báró Eötvös József és ez a mondás szószerint beteljesült Jókain.

Jókaiban a fő- és középnemesség íróját látja, laki maga sem látott túl osztályá szemhatárán. Mégis, mindennek ellenére Jókait a magyar irodalom kiválóságának és a magyar nép nagy mesemondójának tartja. Miért?

„Bármilyen szomorú tény is, de tény, hogy van még nálunk egy-két társadalmi osztály, amelyre nézve Jókai regényeinek világnézete nem visszafejlődést vagy megállapodást, hanem haladást jelent.”

„Azt gondolom, az élet nagy általánosságban olyan száraz, unalmas és szomorú, hogy az emberiség jötevői közé kell számítanunk azt, aki földerít arcunkat és elsimítja homlokunk ráncait.”

Ezzel a mértékkel méri Jókai jelentőségét, miután jellemző részekkel bizonyítja az írói nemesi osztályszemléletét.

„Azt gondolom: elvakult pártember az, aki az „Egy magyar nábob”-ban nem lát mást, csak elmaradt köznemesi, ép úgy, mint az, aki Crainqueville-ben csak a tehetetlen, a tudatlanság nyomora miatt a törvény félszégének áldozatává lett proletárt látja. Igaz, minden művészi alkotás a koreszméknek is csapadéka, minden dráma vagy regényhős egy bizonyos kor, nemzet, osztály jellemző lelki és testi ruházatában jár. De eme egyre változó köntös mögött

ott lappang az emberi természetnek néhány nagyjában állandó vonása, amelyek általános emberi voltuknál fogva minden emberhez szólnak s lerombolják azokat a korlátokat, amelyek őket valamely társadalom vagy kor speciális eszmevilágához fűzik.⁴⁴

Tanulmányaim során sehohsem olvastam világosabb fogalmazását a művészi munka társadalmi és általános emberi sajátosságáról, sehol — Thomas Mann egy tanulmányán kívül — arról, hogy egy reakciós társadalmi osztályok szempontjaim\ felépült irodalmi mű is átlépheti az író szándékait, aki így akadálytalanul az emberi fejlődés szolgálatába lép. De kitől is várhatná az író a művészi alkotás keltősségének megértését, ha nem a szocialista esztétától, aki oly világnézetet vall, mely ugyan elsősorban a proletariátus megváltásán küzd, de egyben azt is hirdeti, hogy műve az egész emberiség felszabadításához fog vezetni.

III.

Emilé Vandervelde tanulmányát („Essais Socialistes”); „A művészet a polgári társadalomban”, *Jászi Oszkár* könyvét; „Művészet és erkölcs”, *Olgyay László* hasonló címmel írt esszéjét, egy szóval a korszak e tárgyban vallott materialista fejtegetéseit bárki összevetheti Kunfi irodalmi tanulmányaival. Ki fog derülni, hogy az esztétika kérdéseit azoknál világosabban és kevésbé dogmatikusan ítélte meg. Nem kerülte a határkérdéseket s mentői nehezebbnek látszott világnézetének megfelelő magyarázatot találni valamely irodalmi problémára, annál inkább kereste azokat. Renanról, Anatole France-ról írja esszéit és Toldy Ferencről, a magyar irodalomtörténet elindítójáról. Később a politika elszakította irodalmi tanulmányaitól, de le gél vontabb, a marxizmus ismeretelméleti álláspontjáról szóló tanulmányaiban is nem lankadó türelemmel keresi a legerőteljesebb, a legkifejezőbb jelzőket, s a legtalálóbbs hasonlatokat. Sohasem vált számára közömbössé a kifejezés művészi formája. Az a bensőséges kritika, az a világos intuíció, amellyel problémáit megragadta, s a stílus választékosságára irányuló figyelme azt a benyomást kelti olvasóiban, hogy Kunfi lelke mélyén írói tehetség: szunnyadt, művészi ösztön, amelyet politikai pályája egyre jobban háttérbe szorított. Később, Tolsztojról írt tanulmányában már az előbb kifejtett méltányos, az általános emberi törekvéseket elismerő módszerét is módosította. Bár elismeri a lángész jelentőségét, tévednek szerinte mindazok, akik „Tolsztoj Nikolajevics Leóban a jövő hadseregének öntudatos katonáját vagy fővezérét látják”. Kritikája egyre vitatkozóbbs, egyre politikusabb, egyre türelmetlenebb. Lassan őt is magával ragadja a politikai cél mielőbbi megvalósításának az a láza, amely azután mindent csak a cél közvetlen haszna szempontjából méltányol.

„Jó úton vagyunk mindannyian, mi, a kivert, a magános, a bús és merész emberek, akik hirdetjük a Bergeret úr evangéliumát: Egyetlen koldus kinyújtott keze eltakarja a Place de la Concorde minden szépségét.”